

Ölçmekten Korkma, Geç Kalmaktan Kork: Psikologların Ölçmeye İlişkin Temel Kaygıları ve Olası Uzlaşma Yolları

N. Ekrem Düzen

Sabancı Üniversitesi

ekremd@sabanciuniv.edu

Ölçme, hemen her psikologun adını duyunca bir an için bile olsa nefesini tutmak zorunda kaldığı kaygı uyandırıcı bir çalışma alan olmaya devam ediyor. Özellikle çok deneyimli psikologların, her yönüyle ölçülmemiş ve geçerliği kapsamlı şekilde saptanmamış konularda veya pürüzleri tamamen giderilmiş metodolojiler hakkında hiçbir fikirleri yokmuş gibi tümüyle sessiz kalmaları sık rastlanan bir durum. Disiplini hazmetmiş psikologların kaygıları, bir ölçüye kadar, ölçülü davranma çabasıyla açıklanabilir. Ancak ne kadar takdire değer de olsa bu çaba disiplinden gelmeyen kişilerin ölçüsüzlüğünü dengelemeye yetmiyor. Başka bir deyişle, psikologlar konuşma alanlarını adeta kendileri daraltıyor. Matematik kesinlikle konuşamamak neredeyse anlamlı hiçbir şey söyleyememekle bir tutuluyor. Öte yandan meslektan olmayan kişilerin ölçmeye ilgili konularda zaman zaman pervasızlığa varan uygulamaları kayda değer ölçülere varabiliyor. Hal böyle olunca ciddi ve saygın kuruluşlar basit kanaat bildirimlerini derleyen anketlerle sonuç alıcı 'ölçme' işleri yapmanın sakıncalarından habersiz kalabiliyor. Giderek ölçme alanı da psikologlardan çok teknik anlamda ölçme becerilerini derlemiş kişilerin ve kuruluşların alanı haline geliyor.

Bu makasın gittikçe açılmakta olduğu ise ölçme gerektirmeyecek kadar açık bir gözlem. İlgili kamuoyu yetkin ölçmecileri arayıp bulmada ne kadar isteksiz ya da habersizse, yetkin profesyoneller de ilgili kamuoyunu aydınlatmada o kadar isteksiz ve habersiz. Sadece bilimsel araştırma alanında değil, iş ve öğrenim hayatında

da ağırlaşarak artan ölçme ihtiyacı ve talebine karşılık profesyonellerin sundukları çözümler yetersiz, hatta ilgisiz kalabiliyor. Psikologlar, ölçmeyle ilgili konularda kamuoyunun ne kadar temelsiz ve yanıltıcı bilgilerle donanmış olduğu konusunda neredeyse hemfikir. Bununla birlikte, ölçme alanında kendi yeterliklerini ne sıklıkta ölçtüklerini ve güncellediklerini saptamak pek zor.

Ölçmeye ilgili profesyonel tedirginliklerle kamuoyunun kayıtsızlığının kaynaklarını, ölçmeye ilişkin yaygın yanlış kanılarda aramak gerekir. Ancak bu yanlış kanıların sadece talepte bulunan tarafta değil arzda bulunan tarafta da bulunduğunu belirlemeksizin ilerleyemeyiz. Dolayısıyla bu yazı, daha çok psikologlar cephesindeki yanlış kanıları ele alarak bunlarla nasıl başa çıkabileceğimize ilişkin ipuçları araştırmaya çalışacak. Bu araştırmanın, kamuoyu cephesindeki yanlış kanıların giderilmesine de ışık tutabileceğini umabiliriz.

Yalnızca ülkemizde değil, dünyada da psikologlara ilişkin en yaygın iki yanlış kanı şunlardır:

1. Psikologlar insanın gözüne bakarak içini okuyabilir.
3. En işe yarar psikolog, elindeki birtakım testlerle kime ne olduğunu puanıyla söyleyebilen psikologdur.

Bu yaygın kanıların psikologlar tarafından bazen gülümsemeyle bazen endişeyle karşılandığını söyleyebiliriz. Endişeleri daha ağır basan meslekdaşlarımızın bu endişeleriyle (ve kendileri kadar

endişelenmeyen meslekdaşlarının görecek rahatlıklarıyla) başa çıkmada başvurdukları stratejilerden biri psikoloji uygulamalarını daha da kitabına uygun yapma ve yaptırma çabasıdır. Bu çaba, uygulamaların genişleme alanlarından çok sınırlılıklarına, kişilerin yeterliklerinden çok eksikliklerine vurguda bulunur. Şimdi bu yaygın kanıların disiplinin kitaplarını birkaç kez hatmederek iyice hazmetmiş psikologlar cephesindeki izdüşümlerine ölçme penceresinden bakalım:

1. İnsanın gözü, içine dair pek bir şey söylemez, söyler gibi görünse de genellikle yanıltıcı olur.
2. Elimdeki ölçme araçlarının şaşmaz ve kusursuz olduğundan emin olmadıkça konuşmam bilimsellik açısından doğru olmaz.

Buradaki temkinli bakışa saygı duyulabilir. Ne var ki sınırlılıklardan çok genişleme alanlarıyla ve kişilerin eksikliklerinden çok yeterlikleriyle ilgilenen bir arz-talep ortamındayız. Ve eski sözlerin izinden giderek arz-talep ortamlarının boşluk sevmediğini ileri sürebiliriz. Bu ortamın oluşturucu parçalarından, denge kurucu taraflarından biri olarak bizim doldurmadığımız boşlukların başkaları tarafından doldurulacağını söylemek herhalde gerçekten uzak bir öngörü olmaz.

Bu demek değildir ki boşluk bırakmamak adına bilimsel ya da metodolojik olarak meşruiyeti kuşkulu yollara başvurmak hoş görülebilir. Belirleyici olan, meşruiyet sınırlarının nerede ve ne şekilde saptandığı ve bu saptamada psikologların ne derece öncü ve etkin rol oynadıklarıdır. Mesleğimizin belirleyici olmadığı durumlarda, sözünü ettiğimiz iki kanının meslekten olmayan ölçmeciler ve onları muhatap alan ihtiyaç sahipleri tarafındaki yansımaları aşağı yukarı şu hali alıyor:

1. Göz, ruhun aynasıdır; bazı şeyleri(!) an-

lamak için psikolog olmaya gerek yoktur. 2. Zamanım kıt, param az, yetişmiş elemanım yok; bu testlere güvenmeyeceğim neye güveneceğim?

Bu iki kanı cümlesi, ilk iki kanı grubuna kıyasla en tehlikeli bakış açısını oluşturuyor. Çünkü sadece boşlukları doldurmanın gerekli olduğunu söylemekle kalmıyor, bu boşlukların kendi koşullarına uyacak şekilde doldurulması gerektiğini üstelik tehditkar bir edayla telkin ediyor. Burada bir kez daha vurgulamakta yarar var ki boşlukların ne şekilde dolacağı konusunda kimin söz sahibi olmaya soyunduğu, tam da bilimsellikten ödün vermek istemeyen samimi ve temkinli profesyonelleri tehdit etmektedir.

Ölçme gibi teknik yönü oldukça ağır basan bir alanda, her donanımın tamamlanmasını beklemek bizi, olan bitene uzaktan bakma noktasına sürükleyebilir. Böyle bir noktaya sürüklenmek istemeyen, eldeki olanak ve koşullarda anlamlı işler yapmaya niyetli psikologların üzerinde uzlaşabilecekleri kanılar neler olabilir? Bu kanıları bulmak için belki de ölçmenin doğasına bir kez daha bakmalıyız.

Ölçme, öncelikle araçlarla yürütülen bir faaliyet. Bu araçları çoğunlukla biz psikologlar imal ediyoruz ya da başka disiplinler tarafından imal edilmiş araçları ödünç alıyoruz. Buna rağmen, bu araçları kullanırken çoğunlukla bunu unutuyoruz. Bir kısmımız ölçme araçlarına tuhaf bir mutlaklık atfederken diğer bir kısmımız hiç hesaba almayabiliyor. Bu ikisinin arasında ise beklenenin aksine orta yolu deneyenler bulunmuyor; bu ara alanda daha çok ölçme işlerinden uzak durmaya çalışanlar yer alıyor.

Oysa ölçme araçları da her araç gibi insan zihninin ve yetilerinin olası kusurlarıyla maluldür ve her araç gibi sürekli bir denetleme ve iyileştirme sürecine tabi tutulmalıdır. Eldeki ölçme araçlarına

ve bu araçları kullanma biçimlerine sıkı sıkıya bağlı kalmak yeni olgular tasarlayıp araştırmayı ketler, üzerinde çalışılmış olguların bilgisini tekrarlamamanın ötesinde bir açılım sağlamaz. Ölçme araçlarına hiç başvurmadan pekala çalışma yürütebildiğini düşünen kişilere ise ölçme işini kendi kişisel örneklemelerinde kendi zihinlerinin elverdiği işlemlerle zaten yapmakta olduklarını hatırlatmakta fayda vardır. Çünkü tüm imal edilmiş araçlardan önce, insan zihninin kendisi bir ölçme aygıtıdır. İlk belirlemeler kadar son değerlendirmeleri de bu aygıtla yaparız. İnsan zihni, hiçbir ön sebep olmaksızın sayar, benzetir, karşılaştırır, hizalar, sıraya koyar, ayırır, tekrar bir araya getirir ve tüm bunları kaydeder. Bilimsel anlamda ölçme, tüm bu işlemlerin kişisel yanlılıklardan ve hatalardan arındırılarak herkes tarafından gözlenebilir ve tekrarlanabilir hale getirilmesiyle mümkün olur. Başka bir deyişle, ölçme olmadan bilim olmaz. Dolayısıyla ölçme, ölçme araçlarıyla yürütülen bir faaliyet olduğu kadar kendi zihnimizin çalışma biçiminin somut araçlar halinde dışı vurumudur. Bu özellik göz ardı edilirse ölçme araçları, sonuçları baştan kabul edilmiş, kerameti kedinde menkul düzenekler haline gelir. Bu ise bizi, değerlendirilip tartışılacak bilimsel sonuçlara değil, izlenip gereği yerine getirilecek bir kurallar manzumesine götürür. Böyle bir durum, ölçme araçlarının yüzüne bakmayan profesyonellerin itirazlarına da bir zemin oluşturur.

Burada ölçme araçlarından ne anlamamız gerektiğini de bir daha düşünmeliyiz. Ölçme araçları bir yandan bir bilimsel çalışmayı gerçekleştirmek ya da bir çalışmayı bilimsel hale getirmek için başvurduğumuz araçlardır. Bu niteliğiyle ölçme araçları birer enstrümandır (İng.: instrument). Öte yandan ise ölçme araçları, kendileriyle iş yapılan birer alettir (İng.: tool). Başka türlü söyleyecek olursak, bir ölçme aracı hem kendisi üzerinden çalışma yapılan (ör: “zeka, zeka testinin ölçtüğü

özelliktir”) hem de doğrudan kendisiyle iş yapılan bir araçtır (ör: “zeka testleriyle örneklemimin ZB dağılımını saptayabilirim). Belki de ölçmeyle ilgili aşırı temkinliliklerin ardında ölçme araçlarının bu ikili doğasının hissedilmesi vardır ve belki de aşırı kayıtsızlıklar her ikisinden de haberdar olmamanın bir sonucudur.

Dolayısıyla elimizde iki önemli sonuç var:

1. Ölçme araçları, sürekli olarak iyileştirmeye açıktır; kusursuz ölçme aracı en iyi olasılıkla kuramsal olarak mümkündür, uygulamada ise kusursuz araç arayan araçsız kalacaktır.
2. Ölçme araçları, aynı anda hem metodolojimizin hem uygulamanın parçasıdır; böyle bir görgül döngüden çıkmak yine ancak başka ölçmelerle (dolayısıyla başka ölçme araçlarıyla) mümkündür.

Hal böyle olunca ölçme araçları ne bir mutlaklık edinebilirler ne de bir kenara bırakılabilirler. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, bu sonuca basitçe “arayı bulma” motivasyonu varıyor değiliz. Ölçmenin ikili doğası bizi bu civarda bir yerlere konuşlanmaya zorluyor. Bu uzlaşma sahası psikologların kendilerine dair kanaatlerinin yeniden biçimlenmesinde bir rol oynayabilir mi? Deneyelim:

1. İnsanın gözüne bakarak içini okumak mümkündür; yeter ki kusursuz okuma olmadığını unutmayayım.
2. Elimdeki ölçme araçlarının şaşmaz yanılmaz olmadığını biliyorum; buna rağmen belirli sınırlar içinde olsa da oldukça anlamlı söyleyebilirim, işlevsel işler yapabilirim.

Psikologların yaptıkları işleri kendine güvenle yapabiliyor olmaları başka mesleklere kıyasla bazen daha kritik. Çünkü bazen elimizde bunun dışında hiçbir araç bulunmayabiliyor. Öte yandan, bu kadar elzem bir kendine güven

bataryasını en nesnel olarak besleyebilecek alan ölçme-değerlendirme alanı. Mesleğimiz mensuplarının bu alana dair kanılarının olumluya doğru yeniden dengelenmesi kendilerini daha güvenli hissetmeleri ve bu güvenle iş yapmaları yönünde büyük yararlar sağlayacaktır.